

BİR FOLKLOR GÖNÜLLÜSÜ AHMET ŞÜKRÜ ESEN VE DEFTERLERİNDEKİ MÂNİLER*

A FOLKLORE VOLUNTEER: AHMET SUKRU ESEN AND MANIS FROM HIS NOTEBOOK

Nilgün AYDIN**

Öz

Türk halkbilimi alanı içinde, üzerinde en çok çalışılan sahalardan biri Türk halk edebiyatıdır. Bu dairede ele alınan ürünler, sözlü gelenek içinde aktarılırken değişime uğrayabilir veya unutulabilir. Bundan dolayı, kültürel unsurların kaybını önlemek için, sistemli bir şekilde derleme faaliyetlerinin yapılması ve elde edilen verilerin de sınıflandırılarak arşivlenmesi gerekmektedir. Günümüzde, eski kütüphanelerimizde veya şahısların ellerinde bulunan el yazması eserlerde, sözlü kültüre ait pek çok ürün yer almaktadır ve bu ürünler gün ışığına çıkarılmayı beklemektedir. Ahmet Şükrü Esen bu anlamda, yaşadığı süre içerisinde büyük bir derleme arşivi oluşturmuş bir folklor gönüllüsüdür. Hazırlanan bu çalışmada Ahmet Şükrü Esen'in kimliği, derleme defterleri, Türk Halkbilimi alanına katkıları hakkında bilgi verilmiş ve derleme defterlerinde bulunup gün ışığına çıkarılan mâniler çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

•

Anahtar Kelimeler

Ahmet Şükrü Esen, Türk Halkbilimi, sözlü kültür geleneği, derleme defterleri, mâni

•

Abstract

Turkish Folklore in the area is undoubtedly the most studied area of Turkish Folk Literature. The products discussed in this apartment, may be subject to change in transit through oral tradition or forgettable. Therefore, to prevent the loss of cultural elements, making assembly operations in a systematic way and should be classified as archiving of data obtained. Today, in the hands of our old manuscripts in the library or individual works are located many items belonging to oral cultures and these products remain to be brought to light. Ahmet Sukru blowing in this sense, has created a large collection of folklore archives during

* Bu makale, "Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler (İnceleme-Metinler)" başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır (Aydın 2011).

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-KONYA.
e-posta: naydin@selcuk.edu.tr

Gönderim Tarihi: 18.08.2015

Kabul Tarihi: 08.09.2015

the period where the volunteers. Ahmet Şükrü Esen's identity prepared in this study, review books, provided information about their contribution to the field of Turkish folklore and disqualifications unearthed in compiling the book is found and evaluated from various angles.

•

Keywords

Ahmet Şükrü Esen, Turkish Folklore, tradition of oral culture, compilation notebooks, mâni genre

•

1. Ahmet Şükrü Esen ve Derleme Defterleri

1.1. Hayatı: 1893 yılında Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı İbradı kasabasında doğan Ahmet Şükrü Esen'in, babası Şeyh Mehmet Efendi, annesi Zekiye Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini İbradı'da tamamlayan Ahmet Şükrü, 16 Kasım 1913'te 20 yaşında iken Malatya'nın [şimdi Adıyaman'ın] Besni kazasında mahkeme zabıt kâtibî olarak göreve başlamıştır. 19 Şubat 1916 tarihine kadar bu görevde kalmış, bu tarihten itibaren Malatya müdde-i umûmîliği [savcı] kâtipliğine atanmıştır.

1913'ten 1943'e kadar olan zabıt kâtibî olarak başlayıp ağır ceza mahkemesi reisliğine kadar uzanan 30 yıllık memuriyet hayatında Esen; Besni, Malatya, Adana, Maraş, Kayseri, Yozgat, Artvin, Konya, Ankara gibi Anadolu'nun değişik illerinde çeşitli adlî görevlerde bulunmuş ve mesleğinin sağladığı olanaklardan yararlanmıştı. Yaşadığı dönemde halkbilimine çok az ilgi gösteren aydınlara nazaran, bu alana dair çeşitli konularda bilgi, belge ve metinleri derleyerek oluşturduğu arşivi ile bu bilim dalı üzerinde çalışanlar için büyük bir kültür hazinesi bırakan Esen, 18 Şubat 1943'de Bilecik milletvekili seçilmiştir. Göreve başladıktan bir yıl sonra, 18 Ekim 1944'te vefat etmiştir (Esen 1997: 9).

1.2. Folklor çalışmaları ve derleme defterleri: Ahmet Şükrü Esen, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de başlayan, *Türk Yurdu*, *Türk Derneği*, *Türk Ocağı* gibi derneklerde devlet eliyle yürütülmüş olan derleme faaliyetlerinin yanında; bu işi ferdî olarak yürütmeyi kendine görev edinerek folklor gönüllüleri arasında yer almış önemli bir şahıstır.

30 yıllık memuriyet hayatı boyunca Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yapan ve adliye görevlerinde bulunmanın kendisine sağladığı olanaklardan yararlanan Esen'in bu süre içinde topladığı cönkler ve özellikle sayısı 27 olan derleme defterleri folklorik metinleri içermesi bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Defterlerindeki notlardan Esen'in derleme yaptığı kaynak kişilerin çoğunun hapisanelerde yatan mahkûm ve tutuklulardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Esen 1997: 9).

Esen'in defterlerinin yanı sıra elde ettiği cönkler şu anda Millî Kütüphane'de -Ankara'da- bulunmaktadır. Esen'in oğlu Ali [Koçak] Esen Minkari'nin *Anadolu Destanları* (1991) adlı eserin ön sözünde verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere babasının kitaplığında bulunan 48 cönk ve 110 el yazması eser Millî

Kütüphane'ye, yaklaşık 2000 kitabı da Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne verilmiştir¹ (Parlak 2009: 111).

Ahmet Şükrü Esen, 1927'de Ankara'da kurulmuş olan *Halk Bilgisi Derneği*'nin Ankara'da düzenlediği kongreye Kayseri temsilcisi olarak katılmıştır. 1928 tarihli *Halk Bilgisi Mecmuası*'nda Dadaloğlu'na ait sekiz şiiri yayımlamış ve Dadaloğlu'nu kamuoyuna tanıtan ilk o olmuştur. Ayrıca, *Halk Bilgisi Haberleri*'nin 2, 3 ve 4. sayılarında Ahmet Şükrü Esen tarafından hazırlanacak olan "Dadaloğlu Dîvânı" adlı eserin neşredileceği duyurulmakla birlikte; bu divânın neden basılmadığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (Görkem 2006: XXVIII).

Bir folklor gönüllüsü olduğu anlaşılan Ahmet Şükrü Esen'in meslek hayatı boyunca görev değişiklikleri dolayısıyla gezdiği Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptığı derlemeleri, topladığı çok sayıda cönkleri ve kitapları büyük bir titizlikle biriktirmesi onun, halk kültürüne verdiği önemi çok açık bir şekilde göstermektedir. Esen'in oğlu Ali [Koçak] Esen Minkari, babasının bu hazine niteliğindeki derlemelerini, aralarına yenileri katılmak üzere her gittikleri yere sandıklar içinde taşıdığını belirtmiştir. Evlerinde, babasının arkadaşları ve akrabaları ile lâtife dolu toplantılar esnasında raflardan inen, sandıklardan çıkan ilginç metinlerin elden ele dolaşarak üzerinde konuşulduğu Minkari tarafından anlatılmıştır (Minkari 2009: 89).

Ahmet Şükrü Esen, 51 yıllık hayatının son 30 yılında derleyip biriktirdiği folklor malzemeleri ile ilgili yayın yapamamıştır. Belki de bu konuda iyice olgunlaşmayı beklemiş, ama erken ölümü onun bu arşivini inceleme fırsatını elinden almıştır. Esen'in arkadaşları Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Pertev Nâili Boratav ve onun arkadaşları bu malzemelerin arasından çeşitli yayınlar yapmışlardır. Esen, görev yaptığı adliyelerde, mahkûmlar ve onların aracılığıyla ulaştığı kaynak kişilerden halkbilimi verimlerini derlemiş; derlenen malzemelerin defterlere aktarılmasını sağlamıştır. Ayrıca gezdiği yerlerde ulaştığı bazı cönklerdeki şiirleri de bu defterlere kaydetmiştir. Ahmet Şükrü Esen'in 5480 şiir ve folklorik metinlerin yer aldığı bu derlemelerini kapsayan 27 defteri; 1960'lı yıllarda içindekilerin taranıp yayınlanmaya değer nitelikte olanlarının seçilerek kümelenmesi ve açıklamalarıyla baskıya hazırlanması önerisiyle, Pertev Naili Boratav'a verilmiştir. Boratav da Ahmet Şükrü Esen'in bu derlemelerinden yola çıkarak eski öğrencisi Rémy Dor'la birlikte 1982 yılında *Anadolu Aşıtları*'nı, Fuat Özdemir'le birlikte *Anadolu Türküleri*'ni, yine Fuat Özdemir'le birlikte çalışmış

¹ *Anadolu Destanları* ve diğer kaynaklarda Millî Kütüphane'ye devredilen cönklerin sayısı 48 olarak belirtilmekle birlikte, 54 tane olduğu tespit edilmiştir. Cönkler, 06 Mil Yz Cönk 1, 2, 3, 4, 5, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 67, 68, 70, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 89 numaralarıyla kayıtlıdır (Parlak, 2009: 111).

olduğu *Anadolu Halk Destanları'nı* Özdemir'in ölümü üzerine Ali Esen Minkari'nin üstlenmesiyle 1991 yılında yayımlamışlardır (Aydın 2011: 24-25)

Boratav ve arkadaşlarının yaptığı bu çalışmaların ardından uzun bir süre Ahmet Şükrü Esen'in defterleri üzerinde kitap hacminde bir çalışma yapılmamıştır. 'Boratav Arşivi'nin Türkiye'ye getirilmesinden sonra ise, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı* danışma kurulu üyelerinden Sabri Koz (bkz. Koz, 2009), Prof. Dr. İsmail Görkem ve onun lisansüstü eğitim gören öğrencilerinin tamamlanmış ve devam etmekte olan çalışmaları ile bu suskunluk dönemi sona ermiştir².

Bu metinler, nerdeyse bir asır önce derlenerek yazıya aktarılmıştır. Sadece bu açıdan bakıldığında bile, Türk kültürüne dair verimlerin saklanması ve bu verimlerin günümüzdeki ürünlerle ne kadar benzeyip benzemediği, anlam dünyası vs. yönünden birçok konuda çeşitli mukayeselerin yapılabilmesi adına Esen'in arşivinin çeşitli çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmasının Türk Halkbilimi için büyük bir önem arz ettiği düşünülmektedir.

2. Türk Sözlü Kültürü ve Anonim Halk Edebiyatı

Kültürün, içinde bulunduğu toplumun kimliğini temsil etmesinden, toplumun hayat şartlarına göre yapılanması ve bu doğrultuda muhtevasının oluşması anlaşılmaktadır. Dünyada çok farklı milletlerin bulunması, bu farklı kimlikleri temsil eden kültürlerin olmasındandır. Bir milletin, millî kimliğini belirleyen kültürel unsurlar bir gelenek dâhilinde taşınmaktadır. Bu gelenek, 'sözlü' ve 'yazılı' ifade gelenekleridir. Farklı yapı ve özellikte bulunan bu iki gelenekten yazılı gelenek, sözlü geleneğin birikimlerinden faydalanmaktadır. Aslında bir alış-veriş süreci içinde sürekli olarak birbirlerini etkileyerek gelişimlerini devam ettirmektedirler (Yıldırım, 1998a: 37).

Sözlü kültür, 'yazı öncesi'nde, mitolojik dönemden bu yana 'söz'³ün kutsî işlevi sayesinde her dönemde kendini hissettirmiştir. Halk kültürü verimleri bu

² İsmail Görkem, *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu-Bütün Şiirleri* (Görkem, 2006) adlı eserinde, onun yönettiği Recep Tek'in, "*Türk Edebiyatı'nda Dertli Olgusu, Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)*" (Tek, 2011) ve Betül Aydoğdu'nun, "*Türk Edebiyatı'nda Seyranî Olgusu, Develili Seyranî ve Eserleri (İnceleme-Metin)*" (Aydoğdu, 2011) adlı doktora tezlerinde defterlerden faydalanılmıştır. Onur Ünlütürk'ün "*Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Karacaoğlan Şiirleri*" (Ünlütürk 2003), Recep Tek'in "*Türk Halk Saz Şairleri: Azmî, Şâzî, Peroane (İnceleme- Metin)*" (Tek, 2004), Uğur Başaran'ın "*Ahmet Şükrü Esen Defterlerinde Anonim Türk Halk Edebiyatı Ürünleri (Atasözü-Beddua-Bilmece-Deyim-Dua-Tekerleme-Fıkra) (İnceleme-Metinler)*" (Başaran 2011) isimli yüksek lisans tezlerinin ise tamamı bu defterlerdeki ürünler üzerine hazırlanmıştır. (ayrıca bkz. Aydın 2011).

³ Walter J. Ong, folkloru incelerken en önemli özellik olarak 'söz'ü ele almıştır. 'Söz'ün varlığı ile destanların yaşandığı çağa kadar gidilebilmekle birlikte sadece yazının olmadığı dönemde değil; sonraları matbaanın, televizyon, bilgisayar gibi elektronik aygıtların hayatın içine girdiği dönemlerde de folklor unsurlarının tamamen sözlü olmasına da paylaşımları ve yeni biçimlere girmesi

kültür geleneği içerisinde yüzyıllardan beri aktarılagelmıştır. Halk hafızasındaki birçok ürün, bu şifahî anane sayesinde devamlılığını korumuş; kolektif şuuraltının oluşumuna etki eden unsurların ve bu oluşumdaki temel dinamiklerin belirlenmesini sağlamıştır.

Anonim halk edebiyatı, sözlü gelenek ortamında yaratılan, ilk söyleyicileri olan ama zaman içinde ilk söyleyicilerinden bağımsızlaşarak kuşaktan kuşağa aktarılacak suretiyle yaşatılan halk edebiyatı ürünlerini kapsayan bir edebiyattır⁴.

Türk halk edebiyatı ürünleri, “sözlü iletişim ortamında” yayıldığı için değişikliğe uğrar. Halk edebiyatına dair bir ürünün farklı yerlerde söylenmiş şekillerine bakıldığında, söylendikleri bölgenin özelliklerine göre değişip, çeşitlendiği görülebilmektedir. Anonim halk edebiyatı, İslamiyet öncesi Türk Edebiyatının İslam kültürü içindeki devamı niteliğindedir. Bu edebiyat içerisinde bulunan, halk hafızasına yerleşen ürünler millî karakter taşımakla birlikte, belirli durum ve zamanlarda söylenerek veya icra edilerek; aktarıcılarının içinde bulunduğu bağlama göre de çeşitlenip kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

3. Mânî Şekli, Türü ve Söyleme Geleneği

Anadolu insanının düşünce yapısının, beğenisinin, dertlerinin, özlemlerinin, sevgilerinin, kıskançlıklarının, hâsılı ortak kültürünün sergilenişinin görüldüğü mânîler; yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan kuşaktan kuşağa bir gelenek içinde aktarılan anonim edebiyatın en çok icra edilen şiir türlerinden biridir (Artun 2004: 111).

Türk insanının hayata bakışının yanı sıra estetik ölçütlerinin de temsil edildiği mânîler, diğer halk kültürü ürünleri gibi toplumu ayakta tutan kültürel dinamikleri belirlemede, dikkate değer bir önem arz etmektedir. Balkanlardan Orta Doğu'ya uzanan Osmanlı coğrafyasında ve Orta Asya'da icra edilen mânîlerin; biçim ve icra yönünden sağlam bir yapı sergilemeleri, insanların ortak

ile tezahür ettiği görülmektedir. Ong, sözlü kültürü “birincil sözlü kültür” ve “ikincil sözlü kültür” olmak üzere iki bölümde incelemiştir. “Birincil sözlü kültür” çağı ile yazı ve matbaanın olmadığı, iletişimin yalnız konuşma diliyle olduğunu belirten Ong, “ikincil sözlü kültür” çağı ile de günümüz ileri teknolojisinin yaşantımıza getirmiş olduğu telefon, radyo, televizyon ve diğer elektronik araçların “sözlü” nitelikleri, üretimi ve işlevinin önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline dönüştüğü dönemi kastetmektedir (Ong 2004: 23-24). Sözlü kültürün bahsedilen bu dönemlerin hepsinde var olması, gelişimini sürdürmesi, dilin sürekliliği ve geleneğin devamlılığı ile mümkün olmuştur.

⁴ Bu edebiyatın ürünlerinden nazım olanları destan, mânî, türkü, ninni, ağıt, tekerleme ve ölçülü sözlerden oluşurken; nesir olanları ise masal, efsane, menkabe, fıkra gibi ürünlerden oluşmaktadır. Bir de bu türlerden halk hikâyeleri nazım-nesir karışık bir yapı göstermektedir. Atasözleri ve bilmeceleler ise hem nazım hem de nesir olabilmektedir. Ayrıca bu türler, “konuşmalık dokumalar”, “anlatmalık dokumalar”, “söylemelik dokumalar” ve “oynamalık dokumalar” gibi icra özelliklerine göre de sınıflandırılabilir (Yıldırım 1998b: 100).

duygularına tercüman olmaları ve bu duyguların tek birimden oluşan yapılarından ötürü halkın hafızasında kolayca yer edinebilmesi, bu türün yaygın olmasını açıklayan özelliklerindedir.

Mâni kelimesinin ortaya çıkışı hakkında çeşitli görüşler⁵ bulunmakla birlikte, Hikmet Dizdaroğlu, mâni sözcüğünün kaynağının aydınlatılmamış olduğunu, ortaya örnekseme yoluyla birtakım varsayımların atıldığını ve sözlüklerde de bu konuda yanlış ve eksik bilgiler verildiğini belirtmiştir (Dizdaroğlu 1969: 51).

Mâniler, hece sayıları, dize ve kafiye gibi birtakım şekil özelliklerine göre farklı başlıklar altında incelenebilmektedir. Bu başlıklar şunlardır: Düz/tam mâni; kesik/cinaslı mâni; doldurulmalı kesik mâni/ayaklı mâni; yedekli/artık mâni; müstezad mâni (Aydın 2011: 9-11). Fuad Köprülü, dört mısradan mürekkep olarak tanımladığı mânilerin, Türk nazımının en eski şekli olduğunu ve mânilerin sonraki dönemlerde birleşerek türkü ve koşmaları, sagu ve destanları meydana getirdiğini ileri sürmektedir (Köprülü 1989: 202-203). Mâniler, anonim halk şiirinin en çok kullanılan nazım şekillerinden biridir ve genellikle, 7 heceden ve dört dizeden oluşmaktadır (Boratav 1970). Düğünlerde, kadın topluluklarında, iş yerlerinde, tarlalar vb. yerlerde söylenen mâniler umumiyetle hece vezninin 7 veya 8'lisi ile meydana gelen tek dörtlükten oluşan manzumelerden meydana gelmektedir (Elçin 1988: 334).

Mâniler, klâsik Türk edebiyatındaki rubaîler gibi müstakil bir yapı göstermektedir. Bu nazımlar, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17 dizeden oluşabilmektedir. Mânilerin sadece 4'lükten ve 7 heceden oluştuğuna dair yapılan tanımlamalar eksiktir. Mâniler, çoğunlukla bu şekilde söylenmekle birlikte, söylenen bu tanımın dışına çıkan mâniler de bulunmaktadır. Bu türün diğer şiirlerden ayrılmasını sağlayan temel özellik kafiyeleşimi ile ilgilidir. İlk dizeler mânincinin gerektiğinde kullanmak üzere hafızasına kaydettiği hazır kalıplar olmakla birlikte; bu dizelere ne söyleyiciler ne de dinleyiciler önem verirler. Sadece duygunun anlatılmasında hareket noktası olduğunu düşünürler. En güzel mânilerin ilk dizeleri ile son dizeleri arasında gizli bir bağ kurabilen ve böylece dış âlem ile iç duyguları kaynaştırabilen mânilerin olduğu düşünülmektedir (Boratav 1970: 285).

⁵ Mâni' kelimesinin nereden geldiğine dair ileri sürülen çeşitli görüşler bulunmaktadır. Hüseyin Kâzım Kadri, mâninin kelime olarak hangi dilden geldiğinin bilinmediğini belirterek "Halk edebiyatımızın bir tarz-ı mahsusu ki ekseriya dört ve bazen altı mısradan teşekkül eder ve hece vezninin (parmak hesabı) yedilisi ile söylenir" demektedir, Evliya Çelebi'den mâninin makamla söylendiğine dair ifadelerle yer vermektedir (Hüseyin Kâzım Kadri 1945: 342). Fuad Köprülü, mâni sözcüğünün "mana"dan bozulduğunu, bu tür şiirlerin önceden belki de tuyuğ olarak anıldıklarını veya bu tuyuğun sadece cinaslı mânileri işaret ettiğini ve Pertev Naili Boratav, mâni kelimesinin Arapça "ma'na" kökünden geldiğini belirtmişlerdir (Köprülü 1989: 202-203; Boratav 1982: 171).

Müstakil bir tür olma özelliğinin yanı sıra aynı zamanda ‘şekil’ adı da olan mânilerin, kafiye örgüsü bakımından; koşma, türkü, ağıt, ninni gibi birçok türün oluşumunu sağladığı ya da bu türlerin bazen mâni şeklinde söylendiği görülmektedir. “Mâni” ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında, şekil olduğu daha çok vurgulanmaktadır. Fakat “mâni” aynı zamanda müstakil bir türdür. Halk edebiyatı yaratmaları sözlü kültür ortamında olduğu için, ortaya çıkan her metnin ‘eş’ veya ‘benzer’ metin olarak kabul gördüğü ve hafızaya alındığı görülmektedir. Mâninin canlı gösterim ‘[=performance oriented]’⁶ esnasında, bağlamı içinde değerlendirilmesi de türün kapsamını belirlemek açısından önemlidir. Mâni söyleme geleneğinde ‘ezgi’ çok büyük bir önem arz etmektedir. Mânilerin ezgi ile söylenmesi, bu metinlerle ‘türkü’ metinleri olarak karşılaştırılması gibi bir duruma da sebep olmaktadır. Burada da mâninin ‘ezgi’den soyutlanarak müstakil tür olmasını sağladığı yapı özelliklerinin ve anlam dünyasının belirleyici olduğu görülmektedir.

Anlam dünyaları itibarıyla hayatın her alanında söylenebilen mânilerin çeşitli işlevleri de vardır. Cinsiyet, yaş ve benzeri toplumsal statülerin oluşturduğu yapı ve onun biçimlendirdiği değerlerle şekillenen gelenekler dolayısıyla, bireyler kendini istedikleri yerde ve zamanda ifade edemedikleri için; sosyo-kültürel engellere karşı mânilerin, bu bağlamda görev yüklenerek “mâni tipi iletişim” olarak adlandırılabilir geleneksel bir iletişim aracı olma özelliği gösterdiği görülmektedir (Çobanoğlu 2006: 71).

“Mâni tipi iletişim” sayesinde, toplum baskısından dolayı görüşemeyen birbirine sevdalı kişilerin kendi aralarında, şifreli anlaşma gibi mânileri kullandıkları görülmektedir. Bazen de, kişilerin dile getiremeyeceği arzu ve isteklerinin de mâni vesilesiyle dile getirildiği görülmektedir. Cinsel konulu olan mâniler bu duruma örnek olarak verilebilir.

Mâni söyleme geleneği

Sözlü gelenek şiir sanatının var olabilmesi için dört ana unsura dayanması şarttır. Bunlar: “Söz”, “yaratıcı”, “mûsıkı” ve “dinleyici çevre” dir. Bu ana unsurlar olmadan icranın oluşumu mümkün değildir (Yıldırım 1998ç: 180). Çünkü bu unsurlar birbirlerine çok sıkı bağlarla bağlıdır ve oluşumun gelenek içindeki ana iskeletini oluşturmaktadır.

Sözel edebiyat ürünlerinin her birinin içinde olduğu bir icra geleneği olduğu gibi mânilerin de kendine özgü bir geleneği bulunmaktadır. Mâni söyleyenlere bakıldığında, genellikle kadınların mâni söyledikleri görülmektedir. Erkekler, ekseriye karşılıklı atışmalarda, söyleşmelerde, davar güderken ve hasat kaldırırken söylemektedir. Mâni söyleyenlere “mânici” denilmektedir.

⁶ Vurgu için bkz. (Görkem 2000:12).

Mâniler, umutsuz aşklar, yakarılar, acı, özlem gibi duygularla söylenildiği kadar hayatın gündelik akışı içinde söylenebilmektedir. Törenselleşmiş nitelikte olanların -kına mânileri, çalışma esnasında söylenen, halı dokuyan kızların, tarlada çalışan kişilerin söyledikleri mâniler vs (tasnif için bkz. Boratav 1982: 190-193)- yanında mâniler; milli gelenek hâlinde yaşayarak varlığını koruyup devam ettiren ve tarihî an'ane ve adetlerin tesiriyle de bir ihtiyaç hâlinde ortaya çıkabilen hatıra kaynağıdır (Terzibaşı 1975: 12). Konuları içinde insanın yaşantısına dair çoğu durum, inanış, davranış şekillerinin yer aldığı mânilerde, oluştukları kültüre destek verir nitelikte söylemlerin olduğu görülmektedir.

4. Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler

Ahmet Şükrü Esen'e ait olan 27 defterin I, IV numaralı olanları Pertev Naili Boratav ve Esen tarafından çalışılmış; XVI, XVII numaralı defterlerin de Farsça olmasından dolayı geri kalan 23 defter arasından saptanan mâni metinleri Latin harflerine aktarılmıştır. Bu metinlerin toplam 541 olup, okundukları defterlere göre dağılımları şöyledir: AŞE II: 34; AŞE III: 46; AŞE VI:5; AŞE XI: 19; AŞE XVIII: 31; AŞE XXI: 68; AŞE XXII: 55; AŞE XXIII: 79; AŞE XXIV: 75; AŞE XXVI: 129⁷.

Defterlerdeki mâni metinlerine bakıldığında bu metinlerin Ahmet Şükrü Esen'in defterlerinin genelinde olduğu gibi derlemelerden oluştuğu görülmektedir. Sadece XXI. defterde 80 numaralı olan 3 mâni metninin başında, "Salahaddin'in Cöngü" notu düşülmüştür. Ayrıca defterlerde, Latin harfleriyle yazılmış olan XXIII: 203'te iki, 204'te iki ve 212'de on bir tane olmak üzere on beş mâni metnine rastlanmıştır.

4.1. Mânilerin kendi içinde mukayesesi:

Metinler, Esen'in görev yaptığı Orta Anadolu şehirleri; Kahramanmaraş, Kayseri, Yozgat, Konya, Ankara ve Adana'dan yapılmış derlemelerden oluştuğu için, çoğunun bu yörelerde söylenen mâniler olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte yine de kesin bir yargı ileri sürmek mümkün değildir. Çünkü Esen'in, bu metinleri tutuklu ve hükümlülerden dinlediği bilinmektedir ve mânilerin sözlü kültür geleneği ile aktarılıyor olması, kaynak kişilerin farklı kültür ortamlarından gelmiş olabileceği veya belleklerinde buldukları yöre dışında da pek çok farklı mâninin de yer alabilmesi ihtimalini göz önünde bulundurmayı zorunlu kılmaktadır.

Defterlerde yer alan mânilerin kendi içlerinde de eş ve benzer metinlerine rastlanılmıştır. Çeşitlenmeler dâhil altmış iki tane olan bu metinlerden, defter numarasına göre sonra kaydedilen metnin dipnotunda bkz. ibaresine yer

⁷ AŞE: Ahmet Şükrü Esen'in kısaltmasıdır.

verilerek önce olan metne atıf yapılmıştır. Aşağıda bu şekilde olan metinlerden örneklere yer verilmiştir.

Kaya dibi taş başı
Hilâldir yârin kaşı
Çirkin ile bal yeme
Güzel ile taş taşı (II: 17-5)

Kaya başı taş başı
Hilâldir yârin kaşı
Çirkin ile bal yeme
Güzel ile taş taşı (II: 171-1)

Gül deniz
Gül elinde güldeniz
Ben bur(a)da kan ağlarım
Sen orada gül Deniz (III: 143-4)

Gül deniz
Gül elinde güldeniz
Ben burda kan ağlarım
Sen or[a]da gül Deniz (XXIV:189-4)

Od yanar kazan bilir
Yol hâlin [g]ezen bilir
Geceyi hastadan sor
Gurbeti gezen bilir (XXII: 172-2)

Od yanar kazan bilir
Yol hâlin [g]ezen bilir
Geceyi hastadan sor
Gurbeti gezen bilir (XXII: 213-1)

4.2. Mânilerin diğer mânilerle mukayesesi

Ahmet Şükrü Esen defterlerinden Latin harflerine aktarılan mâniler, önceden tespit edilen yedi kaynaktaki yer alan mânilerle mukayese edilmiştir. Mukayese işleminde kronolojik sıra takip edilmiştir⁸.

Çalışma sonucunda ortaya çıkan mânilerin mukayese edildiği ilk kaynak Kilisli Rifat Bilge'ye ait *Mâniler* adlı kitaptır. Kitap 1928 yılında ilk olarak eski harflerle neşredilmiştir. 2001 yılında ise Ata Çatıkkaş tarafından hazırlanarak, Latin harfli şekli ile tekrar basılmıştır. İkinci kaynak; 1944 yılında basılan Niyazi Eset'in *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler* adlı eseridir. Üçüncü kaynak olarak incelemeye dâhil edilen kitap, yine Niyazi Eset'e ait 1946 yılında yayımlanan

⁸ Tez çalışmasında metinlerin mukayese edilmesi sırasında şu sıra takip edilmiştir.: Metinlerin dipnotlarında yer alan "*" işaretiyle, mânilerin yer aldığı kaynaklar gösterilmiş, ayrıca bunların ait olduğu sayfa numaralarına işaret edilmiştir. Kaynaklar, en eski olandan yeni basılana doğru sıralanmış; aynı şekilde de değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Çeşitlenmeler kelime bazında ise, mânilerdeki kelime karşısına, tespit edilen kelime; cümle bazında ise cümleye yer verilmiştir. Dizelerdeki hece fazlalıkları (), tamamlanan eksiklikler [], cilt kesigi sebebiyle okunamayan kısımlar /.../, okunamayan kısımlar(?) ve okunan ama emin olunamayan kelimeler de kelime yanına (?) konulmak suretiyle gösterilmiştir.

*Mâniler Kılavuzu*⁹ adlı eserdir. Dördüncü kaynak; M. Hasan Göksu'nun *Mânilerimiz* adlı eseridir. Beşinci ve altıncı kaynaklar Lütfullah Sami Akalın'a ait olan, *Türk Mânilerinden Seçmeler I* ve *Türk Mânilerinden Seçmeler II* adlı eserlerdir. Çeşitlenmelerin tespiti için kullanılan son kaynak ise Şükrü Elçin'e ait *Türkiye Türkçesinde Mâniler* adlı eserdir.

Ahmet Şükrü Esen defterlerinden translitera edilen 541 mâni ile seçili kaynaklarla yapılan mukayese sonucu tespit edilen çeşitlenmelerin sayıları:

Kilisli Rıfat Bilge'nin *Mâniler*: 136,

Niyazi Eset'in *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler*: 161,

Niyazi Eset'in *Mâniler Kılavuzu*: 281,

Hasan Göksu'nun *Mânilerimizden*: 186,

L. Sâmî Akalın'ın *Türk Mânilerinden Seçmeler I*: 68,

L. Sâmî Akalın'ın *Türk Mânilerinden Seçmeler I*: 46,

Şükrü Elçin'in *Türkiye Türkçesinde Mâniler* adlı eserlerinde: 69.

Çeşitlenmeleri bulunmayan mânilerin defterlere göre dağılımları:

AŞE III: 36; AŞE VI: 1; AŞE XI: 13; AŞE XXI: 23; AŞE XXII: 17; AŞE XXIII: 40; AŞE XXIV: 16; AŞE XXVI: 58.

Yapılan karşılaştırmalar sonucunda tespit edilen çeşitlenmeler değerlendirildiğinde, bu çeşitlenmelerin mânilerin anlam çerçevesi içinde olduğu görülmüştür. Yani, eş metinlerde de, benzer metinlerde de verilmek istenen anlam aynı kalmış; değişen unsurların -dize/kelime- yerine de bu anlamı sağlayacak nitelikteki unsurlara yer verilmiştir. Bu değişikliklerin, içinde yaşanan zamanın kültür ortamına göre şekillendiği düşünülmektedir. Esen defterlerinde yer alan metinlerden birinin ilk dizesi “konsul üstünde pekmez” iken “sofrada duru pekmez” olarak çeşitlenmiş ve “konsul” kelimesinin yerine “sofra” kelimesinin; yine “benim montuma yetmez” olarak geçen dördüncü dizesinde ise “mont” kelimesinin yerine “süs” ve “pudra” kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu metinlerden en eski olanının Esen defterlerinde yer alan metin olduğu göz önüne alındığında “mont” kelimesinin yerini daha sonraki metinlerde “pudra” kelimesinin almasının zamanın getirisinin doğal bir sonucu olabileceği düşünülmektedir. İlk dizede verilen “konsul” kelimesinin yerine daha sonra kaydedilen eserlerde bulunan mânilerde “sofra” kelimesinin kullanılması, bu

⁹ *Mâniler Kılavuzu* adlı eserde, Mehmet Halit Bayrı'nın *Türk Halk Edebiyatına Ait Maddeler* (1932), *Mâniler*; Vasfi Mahir Kocatürk'ün *En Güzel Türk Mânileri* (1933); Murat Uraz'ın *Halk Edebiyatı Şiir Dil Örnekleri* (1933); Pertev Sungur'un *Dişarbakır Hoyratından Mâni-Maya- Horyat ve Atasözleri* (1935); Talat Mümtaz Yaman *Kastamonu'da Toplanmış Mâniler* (1936); Naki Tezel'in *Bilmeceler ve Mâniler* (1941); Hasan Şeyhoğlu'nun *Çankırı Tarih ve Halkıyatı* (1942); Şevket Baysanoğlu'nun *Dişarbakır Folkloru* (1943); Niyazi Eset'in *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler* (1944) adlı eserleri gibi on dokuz kaynaktaki mâniler değerlendirmeye alınmıştır (Eset 1946: 7-11).

duruma tezat oluşturur niteliktedir. Bundan dolayı, bu mânileri söyleyen kişilerin beslendikleri kültür ortamı ve kişisel ihtiyaçlarının değişkenlik arz edebilmesi gibi hususların, bu durumda etkin rol oynayabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ

Türk Halkbilimi çalışmalarında alan araştırması ve derleme her zaman için çok önemli bir yere sahiptir. Halkbilimi unsurları her ne kadar sözlü kültür geleneği içinde kuşaktan kuşağa aktarılsa da, devam eden bu süreç içerisinde değişim ve dönüşümün tespit edilebilmesi açısından elde bulunan ilk kaynaklara başvurmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Ahmet Şükrü Esen'in cönk niteliği taşıyan defterlerindeki halkbilimi verilerinin gün yüzüne çıkarılıyor olması da bu amaca yöneliktir. Bu çalışma için düşünüldüğünde 20. asrın başında derlenmiş mâni metinlerinin açığa çıkarılması, asrın sonuna kadar farklı zaman dilimlerinde derlenmiş metinlerle mukayese edilebilmesini mümkün kılmıştır.

Ahmet Şükrü Esen defterlerinde bulunan mânilerin diğer kaynaklarda çeşitlenmelerinin olduğu gibi, bazı mânilerin çeşitlenmelerinin olmadığı görülmüştür. Çeşitlenmelerin tespiti sonucunda, Esen defterlerinden Latin harflerine aktarılan toplam 204 mâni metninin bu kaynakların hiçbirinde yer almadığı tespit edilmiştir. Ahmet Şükrü Esen defterlerinde yer alan mâni metinlerinin sayısının 541 olduğu düşünüldüğünde, geriye kalan 337 mâninin çeşitlenmelerine ulaşılmıştır.

Bu kaynaklar, konuyla alakalı temel kaynaklar olduğu için; hazırlanan bu çalışmadaki mânilerle yapılan mukayese sonucunda, çeşitlenmeleri bulunmayan mânilerin Türk mâni külliyatına kazandırılmış oijinal metinler olduğunu söylemenin mümkün olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ARTUN, Erman (2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYDIN, Nilgün (2011), *Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler (İnceleme-Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- BORATAV, Pertev Naili (1970), "Mâni" md. [1942]. *İslâm Ansiklopedisi C 7*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi: 285-288.
- BORATAV, Pertev Naili (1982), *Türk Halkbilimi I. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (4. Basım), İstanbul: Gerçek Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2007), "Türk Halk Kültüründe Mâni Tipi İletişim Biçimi ve Sosyo-Kültürel İşlevleri", *IV: Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyum Bildirileri*, 6-8 Kasım 2006, Fethiye: Fethiye Belediyesi/ Egeli Araştırmacı ve Yazarlar Birliği Yayınları: 69-77.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1969), *Halk Şiirinde Türler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1988), "Maniler Üzerine". *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 334-339.
- ESEN, Ahmet Şükrü (1997), *Anadolu Ağıtları*, (Hazırlayan: Pertev Naili Boratav-Rémy Dor) İstanbul: İletişim Yayınları.
- ESET, Niyazi (1944), *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler*, Ankara: Halkevi Neşriyatı.
- ESET, Niyazi (1946), *Mâniler Kılavuzu*. Ankara: Halkevi Neşriyatı.
- GÖRKEM, İsmail (2000), *Halk Hikâyeleri Araştırmaları: Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Ankara: Akçay Yayınları.
- GÖRKEM, İsmail (2006), *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri*, İstanbul: E Yayınları.
- GÖRKEM, İ. (2006), "Anadolu Türk Ağıtlarının Mizahî Karakteri Hakkında Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, 20, 153-168.
- H. KÂZİM KADRİ (1943), *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebi Lügatleri*, C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOZ, Sabri (2009), *Ahmet Şükrü Esen'e Armağan*, İstanbul: Özal Matbaası.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad (1989), *Tuyug. Edebiyat Araştırmaları 2*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- ONG, Walter J. (2004), *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü Teknolojileşmesi*. (çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- PARLAK, Erol (2009), "Ahmet Şükrü Esen'in Türk Göçerleri Sözlü Kültür Derlemeleri", *Ahmet Şükrü Esen'e Armağan*. İstanbul: Özal Matbaası, 109-114.
- TERZİBAŞI, A. (1961). "Türk Edebiyatı'nda Mâni Biçiminin Doğuşu ve Gelişmesi". *Türk Yurdu*, C III, (3-4): 41-43.
- YILDIRIM, Dursun (1998a), "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler", *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 37-42.
- YILDIRIM, Dursun (1998b), "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri". *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 65-75.

- YILDIRIM, Dursun (1998c), "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları". *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınevi: 87-101.
- YILDIRIM, Dursun (1998ç), "Orta Asya Bozkırlarından Urumun Eline (Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine)" . *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınevi: 180-195.